

2000'Lİ YILLARDA ÇEVRE ETİĞİ YAKLAŞIMLARI VE TÜRKİYE

Birol ERTAN

Doğu Akdeniz Üniversitesi

ABSTRACT

Our ethical approach determines our relationships with the environment. For this reason, There are three basic approaches on relationships between human beings and the environment. These are anthropocentric, biocentric and ecocentric ethical approaches. Anthropocentric ethic tries to protect the environmet only for human beings. On the other hand, biocentric ethic includes the other living species within the ethical system. For the last ethical approach as ecocentrism totality of the nature and ecosystem must be protected. In Turkey, the last two ethical approaches are not effective in political, administrative and juridical areas. Turkish people and system's approache to the environment still depends on protecting evironment only for human beings.

Key Words: *Antrophocentrism, Biocentric Ethics, Ecocentric Ethics, The Environment, The Environment in Turkey*

Çevre ve insan ilişkileri, insanın bir tür olarak ortaya çıkışıyla başlayan ve doğayı egemenlik altına alarak onu bütünüyle tehdit etme aşamasına geldiğimiz bugünlere kadar uzanan bir süreçtir. İnsan ve çevre ilişkileri, *Ephemer Efsanesi* olarak bilinen bir masal ile oldukça benzeşmektedir. Gözle görülemeyecek ölçüde küçük canlılar olan *Ephemeralar*, yapraklarla beslenen ve ormanı tüketerek yaşamlarını sürdüren minik yaratıklarımız. Gün geçtikçe bu türün sayısı çoğalmış ve ormanı hızla tüketmeye başlamışlar. Bu canlı türünün ömrü yalnızca 1 saat ile sınırlı olduğu için ormanın tüketildiğinin farkına varamamışlar. Zamanla orman tükenmiş ve ormanın tükenmesiyle birlikte *Ephemeralar* da yok olmuşlar. Böylece *Ephemeralar*, orman ile birlikte kendilerini de tüketmişler. Bu efsane, insan ve çevre ilişkilerine de uyarlanabilir. Üzerine bastığımız toprağı, içtiğimiz suyu, soluduğumuz havayı, yaşam ve besin kaynaklarımızı hızla ve bilinçsiz biçimde tüketmek ve dünyanın kaynaklarını adeta yağmalamakla meşgulüz. Bu süreç, doğa ile birlikte insan türünün de yok oluşunu getirecektir. *Ephemer Efsanesi*, insan türünün beklediği korkunç sonu açıkça göstermektedir. Doğadaki ağaçlar, kuşlar, böcekler ve diğer canlı türleri yok edilirken, kulaklarımıza bir cümle fısıldamaktadırlar. Bu fısıltı, 'bizimle birlikte doğanın, canlı yaşamın ve insanoğlunun da yok olmak üzere' olduğudur. Bu fısıltıyı kulaktan kulağa aktarmalı ve çığlıklara dönüştürerek insan türünü uçuruma yuvarlanmaktan kurtarmalıyız.

Çevre ve insan ilişkilerinde yaşanan bu korkunç gelişmeye karşı özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak ciddi bilinçlenme örnekleri ve etkinlikleri yaşanmaya başlanmıştır. Bunlardan kısaca söz etmek ve Türkiye'deki yansımalarını belirlemek, bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

1. ÇEVRE BİLİNÇLENMESİNİN KISA GEÇMİŞİ

İnsan, doğada varoluşundan bu yana, doğadan yararlanmış, doğayı işlemiş, bilgi birikimine ve teknik ilerlemeye koşut olarak doğaya egemen olmaya çalışmıştır¹⁰⁵ Doğada ve doğanın parçası olarak yaşamını sürdüren insanoğlu, farklı dönemlerinde çevreyle ilişkilerini farklı yaşamış, çevreye bakışını farklı ifade etmiştir. Bu nedenle, çevre bilinçlenmesinin farklı aşamaları bulunduğu söylenebilir. İnsan ve çevre ilişkilerinin ilk aşaması, insanın çevreyi tanıması, çevreye uyum sağlama çabası ile geçmiştir. Bu dönem, insanın avcılık ve toplayıcılık dönemlerine kadar uzanır. Daha sonra demirin kullanılması ve işlevsel aletlerin yardımıyla doğaya egemen olması dönemi başlayacaktır. Bu dönem, Sanayi Devrimi'ne kadar uzanan ve insanın doğayla mücadelesi dönemi olarak isimlendirilebilir. Bu dönemde insan, binlerce yıldır doğayla uyum içinde yaşama kültürünü geride bırakmış, doğaya ve doğadaki varlıklara karşı acımasız bir şiddet ve sınırsız kullanma ve sömürme yaklaşımlarını benimsemiştir. Bu dönem, doğayla ilişkilerimizde benimsediğimiz ya da geliştirdiğimiz insanmerkezci etik yaklaşımlarımızın kökenini oluşturmaktadır. Bu dönemde doğa ve çevre, bize yararlı olduğu ya da bizim için değerli olduğu sürece korunmuş ve ona saygı duyulmuş, aynı zamanda da acımasızca sömürülmeye devam edilmiştir. Çevreye yaklaşımımızı değiştiren üçüncü dönem ise çevre ile yaşanan sorunlardan kaynaklı olarak ortaya çıkar. İnsan ve çevre ilişkilerinde yaşanan sömürücü ve egemenlik altına alıcı ilişkilerden kaynaklı olarak çevre sorunlarının ortaya çıkması, çok eski dönemlerde başlar. Bunlar arasında Antik Yunan kentlerindeki hava kirliliği ile Romalıların istila ettikleri toprakları tuzlayarak toprağı tahrip etmeleri gibi örnekler sıralanabilir¹⁰⁶ Ne var ki, çevre sorunlarının insanları da rahatsız edecek boyutlara gelmesi ve bu konuda önlemler alınmaya başlaması için yüzlerce 2 bin yılı aşkın bir zamanın geçmesi gerekmiştir. 20. yüzyılın ikinci döneminde ortaya çıkan ve binlerce insanın yaşamına mal olan çevre sorunları, çevre konusundaki bilinçlenmenin ve önlem alma gereksiniminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 20. yüzyıl öncesinde de çevre sorunları ve buna ilişkin alınmış önlemler görmek olanağı vardır. Örneğin, 1306 yılında kömürün açık ocaklarda yakılması sonucu ciddi hava kirlenmesi yaşayan dönemin İngiliz Kralı, kömürün açık ocaklarda yakılmasını yasaklamıştır.¹⁰⁷ 1952'de Londra'da hava kirliliği nedeniyle 4 binden fazla insanın yaşamını yitirmesi ise çevre sorunlarının bilincine varılmasını sağlayan yakın dönemdeki örneklerden birisi olmuştur. Çevrenin bir sorun olarak insanlığın karşısına çıkması, çok öncelerde çeşitli örnekler olmakla birlikte, ciddi anlamda 1950'lerden sonra olmuştur. Londra'daki hava kirlenmesi ya da zehirli balıkları yiyerek yaşamını yitiren binlerce insan, çevre sorunlarının önlem alınmadığı sürece ne denli önemli sonuçlar doğuracağını göstermiştir. Bu aşamadaki bilinçlenme, çevre ve insan ilişkilerinde yeni bir dönemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde insan, çevreyi bilinçsiz ve acımasızca tükettikçe, bunun sonuçlarının kendisini de etkileyebileceğini acı deneyimlerle öğrenmek zorunda kalmıştır. Bu aşamadan sonra ise çevreyi kendi sağlığımız için korumak gereksinimi nedeniyle çevre bilinci ortaya çıkmıştır. Böylesi bir çevre bilinci, çevreyi bir insan sağlığı sorunu olarak gören anlayış olarak değerlendirilebilir. Bu anlayışın uzantısı olarak çevre, sağlık hakkı kapsamında bir sorun olarak değerlendirilmiştir. Yakın zamanlarımıza doğru gelindiğinde ise bilimsel gelişmelerin de etkisiyle çevre sorunlarının gelişme ve etkileri belirlenmeye başlamış ve çevrenin bir maliyet sorunu olarak algılanması dönemi başlamıştır. Bu düşünceler temelinde ortaya çıkan Maliyet-Fayda Çözümlemesi, ekonomik etkinliklerin faydaları ile çevreye verdiği zararları karşı karşıya getirerek matematiksel bir hesapla yararlar zararlardan fazla ise yatırıma izin veren bir yaklaşımı benimsemiştir¹⁰⁸ Ne var ki, çevresel kaynakların fiyatlandırılmaması (hava, su ve toprağa fiyat biçilememesi gibi), bu yöntemin

¹⁰⁵ Ruşen Keleş ve Can HAMAMCI, *Çevrebilim* (Ankara, İmge Kitabevi, 1998), s. 17.

¹⁰⁶ Birol Ertan ve Kivılcım Akkoyunlu, 'Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma', *Mülkiyeliler Birliği*, Temmuz 1991, ss. 64-67.

¹⁰⁷ Ertan ve Akkoyunlu, 'Sürdürülebilir ...', s. 64.

¹⁰⁸ John O'neill, *Ecology, Policy, and Politics*, (London and New York, Routledge, 1993) s. 62.

işlevsel kullanılmasını engellemiştir. Bilinçlenmenin son aşaması ile çevre içinde doğal kaynaklar ve diğer canlılar ile bir bütünün parçası olduğumuzu anlamamız ve çevre sorunları ortaya çıkmadan önlemeye çalışmamız aşamasıdır. Bu aşamada, Maliyet-Fayda Çözümlemesi'nin Çevresel Etki Değerlendirmesi yöntemine dönüştüğünü ve Önleyici yaklaşımın esas alındığı yeni bir çevre bilinçlenmesinin ortaya çıktığını görmekteyiz. Çevre bilinçlenmesinde yaşanan bu gelişmeler, çevre ve insan ilişkilerini kurgulamak konusunda bize rehberlik eden etik yaklaşımlarımızda da çeşitlenmelere yol açmıştır. Okuduğunuz bu yazıda, etik yaklaşım çeşitliliği ya da değişiminden kısaca söz ederek bu yaklaşımların Türkiye'deki politik, toplumsal, ekonomik ve hukuksal yaşama nasıl yansındığını açıklamaya çalışacağım.

2. ETİK YAKLAŞIM VE ÇEVRE

Etik terimi, insanın davranış kurallarına gönderme yapar; bir etik sistemi ise, kısaca bu tür bir kurallar sistemidir.¹⁰⁹ Etik, ahlaktan farklı olarak, birey ve çevresi ile olan ilişkilerde davranış kalıplarımızı felsefi açıdan inceleyen bir alandır. Böylece etik, neyin doğru ve neyin yanlış olduğunu belirleyerek ahlaksal davranışın dayandığı ilke ve temellere ilişkin olandır. Etik yaklaşım ise hangi davranışın doğru ya da yanlış olduğunu belirleyen ilkeler ya da değerlerdir. Bu durumda, etik kuralların tümü birer normdur, ancak tüm normlar, birer etik kural değildir.¹¹⁰

Etik ilgi alanı, uzun yıllar, yalnızca insan ve toplum ile sınırlı tutulmuştur. Son zamanlarda yeni ortaya çıkan anlayış ise etik ilgi alanını, insan dışındaki canlı varlıklara ve onun da ötesinde doğanın unsurları ve doğanın kendisine yöneltme çabası içine girmiştir. Önceleri Bentham ve John Stuart Mill'in düşüncelerinden kaynaklanan *Yararcı Etik* ile sınırlı olan etik yaklaşım, günümüzde çok daha geniş bir çerçeveyi barındıran bir alan durumuna gelmiştir. Doğanın Hakları isimli bir kitap yazan Roderick Frazier Nash'a göre; etiğin evriminde 4 aşama bulunmaktadır. İlk aşama, *Etik Öncesi Geçmiş* olarak isimlendirilmekte ve insanın yalnızca kendisi ve kendi çıkarları etiğin konusunu oluşturmaktadır. İkinci aşama olan *Etik Geçmiş* aşamasında ise aile, din ve kabilenin etik ilgi alanına girdiği görülür. *Günümüz Etiği* ise ırk ve renk ayrımının ötesinde bir eşitlik anlayışı benimsenerek bu anlayış çerçevesinde uluslar, ırklar ve insanlar etik ilgi alanına girer, ancak bazı evcil hayvanların da etiğin ilgi alanına dahil edilmeye çalışıldığı söylenebilir. Bu açıdan hayvanlar, tam olarak olmasa bile, sınırlı ölçüde etiğin ilgi alanına girmiştir. Son aşama olarak *Gelecekteki Etik* yaklaşım ise insanlarla birlikte hayvanları, bitkileri, yaşamın kendisini, cansız varlıkları, ekosistem bütünlüğünü, uzayı ve evreni, etik ilgi alanına olarak etik yayımlacılığı son aşamasına getirmektedir.¹¹¹ Böylece, davranışlarımızı yönlendiren ilkeler ve değerler olarak etik, yalnızca insanlar arasındaki ilişkileri değil, insan ve diğer canlı türler ile cansız varlıklar arasındaki ilişkileri de konu alan biçimde daha kapsamlı ve gerçekçi bir alan olma yoluna girmektedir. Bu çerçevede etik, çeşitli alt alanlara da ayrılarak genişlemektedir. Bunlar arasında en önemli alt dallardan birisi de çevre etiğidir. Genel anlamda çevre etiği, insanlar ve doğal çevreleri arasındaki ahlaksal ilişkilerin sistematik bir değerlendirmesidir. Çevre etiği, ahlaksal normlar yoluyla insan davranışını doğaya doğru yönlendirme yeteneğine sahiptir ve yönlendirir. Bu çerçevede farklı çevre etiği teorileri, aynı sorulara farklı yanıtlar vermektedirler.¹¹² Bu yaklaşımlar arasında insanmerkezci etik, canlımerkezci etik ve çevremerkezci etik yaklaşımlar bulunmaktadır.

¹⁰⁹ Jean-Pierre Changeus, *Etiğin Doğal Kökenleri*, (İstanbul : Mavi Ada Yayınları, 1993), s. 95.

¹¹⁰ Changeus, *Etiğin...*, s. 96.

¹¹¹ Roderick Frazier Nash, *The Rights of Nature: A History of Environmental Ethics*, (Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1989), s. 5.

¹¹² Joseph R. Des Jardins, *Environmental Ethics: An Introduction to Environmental Philosophy*, (Belmont : Wadsworth Publishing Company, 1997), s. 9.

2.a. İnsanmerkezci Etik Yaklaşım

İnsan için yararlı, iyi ve doğru olduğu için çevrenin korunması gerektiğine inanan insanmerkezci etik yaklaşımın temel mantığı, çevrenin insanın yararlanması için var olduğu ve gelecekteki yararlanma potansiyelleri için ve gelecek kuşaklar ve günler için insan ve çevre dengesinin kurulması gereğidir. İnsan ve çevre ilişkilerinin önemini, insanın yaşam olanaklarının da tehlikeye girmesiyle birlikte anlamaya başlayan insanmerkezci etik, kökleri insan ve doğa mücadelesinin başladığı günlere giden en eski etik yaklaşımlardan birisidir.

İnsanmerkezci yaklaşımın son dönemlerdeki en bilinen örnekleri, insan nüfusundaki artışı sınırlamaya çalışan etik yaklaşımlar olmuştur. Nüfus artışını en önemli sorun olarak gören anlayışın seçkin temsilcisi Paul Ehrlich'in '*Nüfus Bombası*' (The Population Bomb) adlı eseri, bu etik yaklaşımı benimseyenlerin en önemli başvuru kaynağı olmuştur. Nüfus artışının getirdiği sorunlardan kaygı duyan kesimler, 1970'li yıllardan başlayarak ekonomik gelişmenin sınırlandırılması gerektiği görüşü çerçevesinde birleşmişlerdir. Bu görüşe karşı oluşan sert tepkiler sonucu, 1970'lerde yeni bir tartışma gündemi oluşturulmuştur. '*Büyümenin Sınırları*' tartışması, felsefi ve devlet politikaları tartışmalarının bir karışımı olarak ortaya çıkmıştır. Felsefede bu sorun, insanların çokluğu üzerindeki tartışmalardan güç alarak yükselmiştir. Bazıları, doğa üzerinde daha çok insanın istendiğini tartışıyor, çünkü insanlar '*en büyük kaynak*'tır. Daha çok insan, üretim ve tüketim için daha çok yaratıcılık ve daha çok fırsat anlamına gelmektedir. Malthus'un insan nüfusunun artması ve besin arzının sonuçlarını 1803'de tartışmasına karşın, son zamanlardaki duruma yönelik en ciddi tespit, Ehrlich'in '*Nüfus Bombası*' kitabında yapılmıştır. 1970'lerin başında, gelecek için rasyonel planlamayı hedef alan bir örgütlenme olarak ortaya çıkan Roma Kulübü, gelecek için çok önemli bir tespit ve öneri geliştirdi. Bu tespit, büyümenin durdurulması ve doğanın daha çok kirletilmesinin önlenmesiydi.¹¹³

Hızla artan nüfusun besin gereksiniminin karşılanmasındaki zorluk, büyümenin sınırlandırılması ve '*Sıfır Büyüme*' gibi önerileri gündeme getirmiştir. Bu tartışmaların yapıldığı günlerde, 1972'de Stockholm'de toplanan '*İnsan ve Çevre*' Konferansı, çevre sorunlarına karşı gösterilen uluslararası alandaki çevre bilinçlenmesi ve evrensel çevre duyarlılığının sembolü olmuştur. Stockholm Konferansı'nda, azgelişmiş ülkeler, '*Büyümenin Sınırlandırılması*' ve '*Sıfır Büyüme*' görüşlerine şiddetle karşı çıkarak çevre sorunlarının yaratılmasında en büyük sorumlunun gelişmiş ülkeler olduğunu ilan etmişler ve azgelişmiş ülkelerin çevre sorunlarını önlemek için yeterli kaynaklara ve teknolojiye sahip olmadıklarını savunmuşlardır. Azgelişmiş ülkelerin, '*en büyük sorun azgelişmişliktir*' parolasını benimsediği Stockholm Konferansı'nda, gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasında çevre sorunlarının çözümü açısından geleceğe dönük somut bir uzlaşmaya varma konusunda başarılı olunamamıştır. Bütün bu yaklaşımlar, değişen çevre koşullarının insanlar üzerinde yaratacağı olumsuz gelişmelerden kaynaklanan kaygıların (çevre sorunları) ürünüdür. Bu yaklaşımlar, insan-çevre ilişkilerinin düzenlenmesi gereğinin seslendirilmeye başlaması açısından önemli sayılsa da, çevre sorunlarının çözümünde insanın doğayla olan ilişkilerini yeniden düzenleme çabasına girişmeden insanoğlunun yararlarını amaç durumuna getiren insanmerkezci etiğin ilk biçimleridir.

Çevresel bunalımın 1970'li yıllara doğru dünyayı ve giderek uzayın derinliklerini tehdit eder noktaya yükselmesi ve bunun bilimsel verilerle anlaşılmaya başlaması, çevre sorunlarının çözümüne yönelik insanı merkez almayan görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak, bu dönemlerde, insanı amaç noktasından uzaklaştırmadan çevre ve insan ilişkilerini yeniden düzenlemeye çalışan yeni etik yaklaşımların da ortaya çıktığı görülür. Bu yaklaşımlar, '*yeni insanmerkezci yaklaşımlar*' olarak isimlendirilmektedir. Çevre sorunlarının çözümüne yönelik ortaya çıkan bu yaklaşımlar, sorunun kaynağı olan insanmerkezci etikten kopamamışlardır. Bu yaklaşımlar arasında insan şovenizminden başlayıp kahyalık yaklaşımı ve dinsel yaklaşımlara dek

¹¹³

George Devall ve Bill Sessions, *Deep Ecology*, (Utah ; Gibbs M. Smith Inc., 1985), ss. 55-56.

uzanan, aydınlanmış insanmerkezcilik ve zayıf-güçlü insanmerkezcilik türlerini içeren çok sayıda insanmerkezcilik yaklaşım örnekleri görebiliriz. Bunları kısaca inceleyerek temel ilkelerini saptamaya çalışacağız.

'Kahyalık' Etiği

Batı düşüncesinde bir yandan çevrenin acımasızca sömürülmesinin felsefesini yapan düşünürler bulma olanağı varken, çevre ve insan ilişkilerine sorumluluklarımızla bakmak gereğini dile getiren düşünürler de görmek olanağı vardır. Bunlar arasında belki de çevre sorunlarına yönelik ilk uzun felsefi kitap, *Passmore'un İnsanın Doğaya Karşı Sorumlulukları* isimli kitabı¹¹⁴ gelir. Bu eseri ile Passmore, çevre felsefesinde önemli bir yaklaşımın (*kahyalık*) temsilcisi olmuştur. Passmore öncesinde de Batı geleneği içinde insan dışındaki canlıların acılarına duyarlı olunmasını savunan etik yaklaşımlar ve '*kahya*' (steward) insan anlayışını savunan düşünceler bulunmaktadır. Passmore, Batı geleneğindeki kahya insan ve doğayla işbirliği yapma anlayışını açık ve etkili biçimde savunan örneklerin başındadır.¹¹⁵ Passmore'un kahya insanı, doğaya karşı sorumluluklarını yerine getiren insandır. Fakat bu sorumluluklar, doğanın içsel ya da kendinde bir değeri ve önemi bulunduğu için değil, insanın doğayı kendisi için mükemmelleştirmesi amacıyla yüklenmiş sorumluluklardır.

Routley'lerin İnsan Şovenizmi Yaklaşımı

Richard ve Val Routley, ortaya koydukları '*insan şovenizmi*' yaklaşımı ile insanmerkezcilik yaklaşımın değerlendirilmesi açısından farklı ve önemli bir etik yaklaşım geliştirmişlerdir. Richard ve Val Routley, insan şovenizmi', insanlar arasında yapılan ırkçılık gibi, türler arasında da insan tarafından türçülük yapıldığı düşüncesine dayanmaktadır. Şovenizm, bilindiği gibi, Fransızca '*Chauvin*' özel adından türemiş olup değişik ırk ve uluslar arasında düşmanlık (ve hiyerarşik ayırım) yaratmayı amaçlayan ve bu yolda kışkırtmada bulunan aşırı ulusçuluk akımıdır. Richard ve Val Routley; aydınlanmış dönemimizde, en azından kavramsal düzeyde, kendilerini ilerici kabul edenlerce şovenizmin birçok biçimi terk edilmesine karşın, Batı etiğinin hala en içtenliğiyle, insan şovenizmi olarak isimlendirilen temel bir şovenizm biçimini barındırdığı görüşündedir.¹¹⁶ Routley'ler; hem bugünkü Batı düşüncesi, hem de Batı Etik kuramlarının birçoğunda, değer ve ahlakın, sonunda insan soyunun ilgisi ya da çıkarı sorunlarına indirgenebileceğinin sanıldığını iddia etmektedir. Bu iddianın doğruluğunu kanıtlama uğraşısı anlamına gelen Routley'lerin '*insan şovenizmi*' yaklaşımı, insanmerkezcilik Batı etiğine bir meydan okuma olarak değerlendirilebilir.

Aydınlanmış İnsanmerkezcilik

Aydınlanmış insanmerkezcilik, Renner Dubos tarafından geliştirilmiş bir etik yaklaşımdır. Dubos'nun aydınlanmış insanmerkezcilik yaklaşımı, insanın doğayı çıkar gözetmeden ve salt kendisi için sevmeden, onu etkin biçimde kontrol edemeyeceğine inanır. Dubos, insanın doğaya yaratıcı olarak müdahale etmesini önerir. Dubos'ya göre insan, yaşamın pek az zamanında doğanın sadece bir tapıcısı, onun eylemlerinin edilgin bir seyircisidir. İnsan, doğaya biçim verirken insan

¹¹⁴ John Passmore, *Man's Responsibility for Nature: Ecological Problems and Western Traditions*, (New York : Charles Scribners, 1974).

¹¹⁵ Hasan Ünder, *Çevre Felsefesi*, (Ankara : Doruk, 1996), s. 140.

¹¹⁶ Richard Routley ve Van Routley, 'Against the Inevitability of Human Chauvinism', *Environmental Ethics*, (New York : Oxford University Press, 1995) ve Richard Routley ve Van Routley 'Against the Inevitability of Human Chauvinism', *Ethics and Problems of 21st Century*, (Notre Dame : University of Notre Dame Press, 1979).

olur.¹¹⁷ Bu görüşleriyle Dubos, insanmerkezci görüşün sıkı bir savunucusu olmasına karşın, sıkı insanmerkezci görüşleri eleştirerek¹¹⁸ insanmerkezcilerden kopmuş ve yeni bir etik yaklaşım ortaya koymuştur.

Zayıf İnsanmerkezcilik

Bir diğer insanmerkezci etik türü de Norton tarafından geliştirilmiştir. Bryan G. Norton (Norton, 1991), insanmerkezci yaklaşım ile insanmerkezci olmayan diğer yaklaşımlar arasında duran *zayıf insanmerkezci* bakış açısı ile kendine özgü bir yaklaşım geliştirmiştir. Norton, zayıf insanmerkezci etiği benimseyerek insanmerkezciliğin iki biçimi arasında ayırım yapmış, sıkı insanmerkezciler ve zayıf insanmerkezcileri birbirinden ayırmak gereği duymuştur. *Zayıf insanmerkezci* yaklaşımın geliştiricisi olarak bilinen Norton, insanmerkezci yaklaşımın rasyonalize edilmesi anlamında çevre felsefesine ciddi bir katkı yapmıştır. Norton, bu yaklaşımıyla, *reformist insanmerkezci* olarak da değerlendirilebilir.

Modern İnsanmerkezcilik

W. H. Murdy'ye göre, çevre sorunlarının sorumlusu, insanmerkezci yaklaşım değil, insanmerkezciliğin dar bir bakış açısıyla algılanmasıdır. Murdy; insanın çevreyi değiştirebilme yeteneğindeki hızlı gelişmenin evrim süreci ile ilişkisini kurarak insanın evrim sürecinde çevreyi değiştirebilme yeteneği sayesinde diğer türlere göre daha çok gelişmiş olduğunu ileri sürerek doğadaki canlıların eşit gelişmediğini ve bu yüzden de eşit sayılamayacaklarını¹¹⁹ ileri sürmektedir. Doğanın acımasızca sömürülmesinin insanın amacı olamayacağını savunan Murdy, canlı türlerin eşit olamayacağını savunur. Murdy,¹²⁰ insanmerkezci yaklaşıma göre ileri sayılabilecek bir yaklaşım geliştirmiştir. Murdy'nin yaklaşımının akla uygun gelmesi, insanlar ile diğer türleri karşı karşıya getiren görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Murdy'nin bu başarısı, 'sıkı' insanmerkezci yaklaşımdan önemli ölçüde kopan ve ekolojik görüşlere yakınlaşan çağdaş görüşler ile insanın üstünlüğünden hala vazgeçmeyen 'modern bir insanmerkezci' yaklaşımı kaynaştırmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Diğer İnsanmerkezci Yaklaşımlar

İnsanmerkezci yaklaşıma yeni boyutlar katan, yeni düşünceler ileri süren ve bu nitelikleriyle özgün olma noktasına ulaşan bazı yaklaşımlardan arasında İnsanın Yaşar Tutulması Çevreciliği, Entropi yaklaşımı ve Teknomerkezcilik, akla gelen ilk örnekler arasındadır. *İnsanın Yaşar Tutulması Çevreciliği (Human Survival Environmentalism)*, insanın yerküre üzerindeki yaşamını sürdürebilmesi için gereken bir koşul olarak çevreciliği savunan yaklaşımdır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, endüstriyel-kimyasal çevre kirliliğinin yükselmesine tepki olarak, 1960'larda çevreciliğin bir başka versiyonu olarak ortaya çıkan *insanın yaşar tutulması çevreciliği*, insanmerkezci nitelikleri büyük ölçüde barındırmaktadır. İnsanın Yaşar Tutulması ya da yaşar tutulması çevreciliğinin, Barry Commoner ve Ralph Nader gibi biyoloji bilgini temsilcileri; Thoreau-Muir-Leopold korumacı geleneği gibi bir geçmişe ya da ekolojik düşünüşten kaynak alan bir geçmişe sahip değildir. *İnsanın yaşar tutulmasına dayanan çevreciliğin* yeni temsilcileri, insanı yaşar tutmaya dayanan, kent yoğunluklu kirlilikle ilgilenen insanmerkezci bir yaklaşıma sahiptirler. Commoner, 'insanın öten bir turnadan daha önemli olduğunu' açıklıyordu. Böylece

¹¹⁷ Ünder, Çevre ..., s. 142.

¹¹⁸ Rene Dubos, 'A Theory of Earth', *Western Man and Environmental Ethics: Attitudes Towards Nature and Technology*, Massachusetts : Addison-Wesley, 1973), ss. 53-54.

¹¹⁹ W. H. Murdy, , 'Anthropocentrism: A Modern Version', *Science*, Number 187 : 1975, s. 1168.

¹²⁰ Murdy, 'Anthropocentrism ...', s. 1168.

Commoner, insan ve diğer türler arasında başlatan bir hiyerarşi ilişkisi kurmuş oluyordu. Dünyada insan nüfusu fazlalığı olmadığını iddia eden Commoner, bu tavrı ile Paul Ehrlich ve birçok çevrebilimciye karşı açık tavrı almıştır. İnsanın Yaşar Tutulması Çevreciliği, ekolojik perspektifi genişletme konusunda başarısız kalmış¹²¹ ve geleneksel insanmerkezci yaklaşımlardan ciddi bir farklılaşma, gelişme ya da kopmaya dönük bir yaklaşım olamamıştır.

Tarihin bozulma süreci olduğu ve ideal olanın değişmeyi ifade ettiğini ileri süren çarpıcı düşünce, 'entropi' görüşünün çekirdeğini oluşturmaktadır. Entropi görüşünü ortaya koydukları kitapta Rifkin ve Howard, dünyadaki düzensizliğin sürekli arttığını ve elde edilebilir enerji miktarının azaldığını iddia etmektedir. İnsanların yaşamını sürdürebilmesinin, elde edilebilir enerji varlığına bağlı olduğunu söyleyen Rifkin ve Howard, insan yaşamının beslenmesinin sürekli yavaşlayacağını ve giderek cimrileşen bir çevrede kıt kanaat bir varlık sürdürebilmek için daha fazla çaba göstermek zorunda kalacağımızı iddia etmektedir.¹²² Entropi görüşü, bütün bu yaklaşımları ile insanlar dışındaki varlıkları görmezden gelmekte ve geleneksel insanmerkezci geleneğe benzemese de, kendine özgü bir insanmerkezçiliğe saplanmaktadır. 1990'larda ortaya çıkmış bir düşünce biçimi olarak entropi görüşünün, çevre duyarlılığındaki gelişmeye paralel olarak yaklaşımlarındaki insanmerkezci niteliği zayıflatamadığı ve durağan bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Teknomerkezçilik, doğanın ve çevrenin acımasızca sömürülmesinin de ideolojisi olarak Batı toplumlarında ortaya çıkmış ve daha sonra bütün dünyaya yayılmış bir görüştür. Uygulamalardaki etkilerine karşın, teorik düzeyde etkili olamamış ve yaygın olarak kullanılan bir yaklaşım olma niteliğine hiçbir zaman ulaşamamıştır. David Pepper'a göre; çevreye resmi tavrı alış anlamına gelen teknomerkezçiliğin temel bileşeni, klasik bilim ile onun beslediği bakış açıları ve inanışlardır¹²³ Doğayı, insanın sınırsız kullanımına açık bir kaynak deposu gözlüğüyle gören bu bakış açısı, teknomerkezçiliğin, aşırı insanmerkezci bir yaklaşım olması sonucunu doğurmuştur. Sonuç olarak, insanmerkezci yaklaşım, doğanın acımasızca sömürülmesi karşısında giderek bütünüyle dünyayı ve canlı yaşamını tehdit eden bir biçime bürünen çevresel bunalımın ortadan kaldırılması konusunda yetersiz bir etik yaklaşımdır. İnsanmerkezci etik, çevresel bunalımdan çıkış yollarının bulunmasında yetersiz kalması bir yana, çevresel bunalımın şiddetlenmesi ve büyümesine yönelik yeni olanaklar ve sonuçlar üretmeye ya da bunları desteklemeye devam ediyor.

2.b. Canlımerkezci Etik

Canlımerkezci etik, insan ve çevre ilişkilerini yeniden düzenlemek amacı ve gereği nedeniyle diğer canlı varlıkların da yalnızca bizim için değil, ama kendileri için değerli oldukları ve bu nedenle onlara karşı bazı sorumluluklarımız olduğu, bu sorumlulukların da onların hakları olabileceğini kabul eder. İnsanmerkezçilikten farklı olarak, doğada yalnızca insanların değer ve öneme sahip olduğu görüşünü reddeder ve etik ilgi alanını insan dışındaki canlılara, hayvanlara, bitkilere ve daha ileri giderek canlılar topluluğunun bütününe yöneltir. Bu doğrultuda canlımerkezçilik; canlı varlıkların değerinden, öneminden, hatta haklarından söz eden bir noktaya gelir. Canlımerkezci etik yaklaşımların en önemlileri arasında, Leopold, Schweitzer, Taylor, Lovelock ve Nash'ın etik yaklaşımları ile hayvan hakları düşüncesini sayılabilir.

'Yeryüzü Etiği'

Aldo Leopold, 1920 ve 1930'larda ekolojik bilinçlenme olarak isimlendirilen kaynakları mantıklı yönetme-'kahyalık' anlayışından dramatik bir kopuş gerçekleştirmiştir. Leopold, ekolojik

¹²¹ George Sessions, (Ed.), *Deep Ecology for 21st Century*, (Boston : Shambala, 1995), ss. xi.

¹²² Sessions, *Deep ...*, ss. 72-73.

¹²³ David Pepper, *The Roots of Modern Environmentalism*, (London : Croom Helm, 1984), s. 37.

bilinçlenme ve 'yeryüzü etiği' üzerine etkili söylemini, 'A Sand Country Almanac' isimli eserinde ortaya koydu. Leopold'un canlımerkezci eşitliği, evrimin maceralı yolculuğunda diğer türlerle yalnızca bir 'seyahat arkadaşı' olduğumuz iddiasında ifadesini bulmaktadır.¹²⁴ Leopold'un önemi, canlımerkezci yaklaşımın en önemli simalarından birisi olmasından ve geliştirdiği yeryüzü etiği yaklaşımının çevre etiğinin temelini oluşturmasından kaynaklanmaktadır. *Yeryüzü etiği*, ismini, Leopold'un ölümünden bir yıl sonra yayınlanan ve çevre hareketinin İncil'i olarak nitelenen 'A Sand Country Almanac' eserinin son bölümünden almıştır. Leopold, yeryüzü ile etik arasındaki ilişkinin; sevgi, saygı ve yeryüzüne hayranlık duyulmadan ve buna yüksek bir değer biçilmeden kurulabileceğine inanmaz. Leopold'un sözünü ettiği değer, ekonomik olmayan, fakat daha geniş olan 'felsefi anlamdaki değer'dir.

'Yaşama Saygı' Etiği

Canlımerkezci etiğin diğer bir biçimi ise Schweitzer tarafından ortaya çıkarılmıştır. Albert Schweitzer, 'yaşama saygı' yaklaşımında, insanmerkezçiliği kıyasıya eleştirir ve yaşam biçimlerinin daha az değerli olanı ile daha çok değerli olanı açısından saygı gösterme açısından ayırım yapılamayacağını iddia eder. Schweitzer, yaşamın kutsallığı inancını rehber edinerek 'yaşama saygı' temel değer ve anlam kabul eder.¹²⁵ Schweitzer'in 'yaşama saygı' yaklaşımı, etik yapının sürekli gelişen çizgisine dikkat çekerek insanların kendi aralarındaki dayanışma duygusu ve ortamının genişlemesiyle gelişme sürecine giren ahlaksal topluluğun ilgi alanı, bütün canlıları içine alacak biçimde genişlemektedir.¹²⁶ 'Yaşama saygı' etiği, ahlaksal topluluğun sınırlarını bütün canlıları, özellikle hayvanları kapsayacak biçimde genişletmesine karşın, cansız varlıklar, bu etik sistemde de ahlaksal topluluğun ve etik ilginin dışında kalır. 'Yaşama saygı' etiği, ayrıca, ekosistemin cansız öğelerini dikkate almaz ya da onlara, canlılara yararı açısından bir değer verir. Ayrıca, etik birim olarak türleri ya da bütünü sağlığını değil, bireyi ele alır. 'Yaşama saygı' yaklaşımı, sıkı olmayan ve bireyci bir canlımerkezci yaklaşım örneğidir.

'Doğaya Saygı' Etiği

Paul W. Taylor, eşitlikçi canlımerkezçiliğin pratik başvurularını ortaya koydu ve insanın, diğer yaşam biçimleri gibi, temel olan ve olmayan gereksinimlerini dikkate alan bir sorumluluğa sahip olması gereğinden yola çıkarak, diğer yaşam biçimleri gibi insanların da sahip olduğu özel potansiyellerini gerçekleştirmek için yemek ve barınak haklarına sahip olduklarını savundu.¹²⁷ İnsanlar ve diğer canlı varlıkları aynı potada tartan Taylor, Leopold'un çevremerkezçiliğe yakınlaşan canlımerkezçiliği hatırlanır, 'sıkı canlımerkezci' yaklaşım için iyi bir örnek oluşturmaktadır.

'Gaia' Yaklaşımı

Gaia yaklaşımı, canlımerkezci bir yaklaşım olduğu gibi, dünyayı yaşayan bir organizmaya benzeten ve dünya üzerindeki bütün varlıkları bu organizmanın organlarına dönüştüren görüşleri ile 'organizmacı bir yaklaşım'dır. Dünyanın yaşayan bir organizma olarak görülmesine ilişkin yaklaşımların, genel olarak *Gaia* yaklaşımına büyük ölçüde benzerlik gösterdiğini görüyoruz. Bunlardan Theodor Roszak, 1978'de *gezegen hakları* hakkında yazmıştır.

¹²⁴ Devall ve Sessions, *Deep ...* s. 85.

¹²⁵ Albertv Schweitzer, *The Teaching of Reverence for Life*, (New York : Hat, Rine Hart and Winston. 1966), ss. 47-48.

¹²⁶ Albertv Schweitzer, *The Teaching ...*, s. 9.

¹²⁷ Paul W. Taylor, *Respect for Nature : A Theory Environmental Ethics*, (Princeton : Princeton University Press, 1986).

Roszak'a göre, doğaya bir insan gibi (*Gaia Ana*) bakılmalı ve etik de doğayı içerecek biçimde genişletilmelidir. Roszak, doğanın bazı haklara sahip olması gerektiğini de savunmuştur.¹²⁸

Hayvan Hakları Düşüncesi

Hayvan hakları düşüncesi, hayvanların da, insan hakları niteliğinde olmasa bile, başta yaşama hakları olmak üzere bazı hakları bulunması gerektiği düşüncesinden yola çıkar. Bu konuda düşünceler geliştiren iki düşünür, Tom Regan ve Peter Singer'dir. Singer ve Regan, insan dışındaki hayvanlar için eşit ahlaksal düşünce üzerinde özellikle ısrar ederler. Tom Regan, Singer'ın etik alanını daraltarak, yalnızca geçmişi hatırlayan, geleceği hakkında bir fikir sahibi olan, soyut düşünebilen canlıların (örneğin kedi ve köpek) hak sahibi olabileceğini savunur. En büyük yanlışlığın, insanların hayvanları (canlı bir) doğal kaynak olarak görmeleri olduğunu söyleyen Regan, insanların alışkanlıklarından önce inançlarını değiştirmeleri gerektiğine inanır ve canlıların bizlere yararlı olduğu için değil, doğuştan değerli olduklarını iddia eder.¹²⁹ Hayvan hakları öğretisini savunan düşünürler, hayvanların kendinde değere sahip olduğunu ve belirli hakları bulunduğunu savunur.

Derin Ekoloji

Derin ekoloji kavramı, ilk olarak Arne Naess'in 1973'de yayınlanan bir makalesinde¹³⁰ kullanılmıştır. Naess'in çalışmaları, 'derin' ve 'sığ' ekoloji arasındaki farklılıkların ortaya konması noktasında dögümlenir. Naess, 'sığ' ekoloji ile 'derin' ekoloji arasındaki ayrımı kendisinin gündeme getirdiğini anımsatarak şöyle yazar: 'Sığ ekolojiyi destekleyenler, insanların doğayla olan ilişkilerini düzeltmenin, toplumun mevcut yapısı içinde gerçekleştirilebileceğine inanırlar. Mevcut kurumların şurasında burasında bazı değişiklikler ile bu işin üstesinden gelinebileceğini söylerler. Kirlenmeyi azaltmak için teknik gelişmelere bel bağlamayı yeğlerler. Temel sorunlara inmezler, çünkü her şeyin olduğu gibi devam edebileceğini sanırlar. Böylece, Çevre Bakanlığı'na ve çevre araştırmalarına biraz daha fazla kaynak ayırmayı yeterli bulurlar. Oysa hepimiz biliriz ki, araştırma yapmakla ancak sorunu erteleyebiliriz.'¹³¹ Naess'in bu görüşleri, *derin ekoloji* ile *sığ ekoloji* arasındaki temel ayrımın dayanağını ortaya koymaktadır .

2.c. Çevremerkezci Etik

Çevremerkezci yaklaşım, insanı küresel ekosistemin bir parçası olarak gören ve ekolojik yasalara bağlı kalan bir etik yaklaşımdır. İnsanmerkezci yaklaşımda '*insanın*' ve canlımerkezci yaklaşımda ise '*bütün canlı varlıkların*' öznesi olduğu değer, çevremerkezci yaklaşımda '*bütün olarak çevreye*' ya da canlı-cansız varlık bütünü anlamında '*doğaya*' yüklenmektedir. Çevremerkezcilik; insanlar arasındaki ilişkilerden insan ve toplum ilişkilerine doğru genişleyen ve daha sonra canlımerkezci yaklaşım ile insan ve diğer canlı varlıklar arasındaki ilişkilere uzanan etik ilgi alanını, insan ve doğa ilişkilerine doğru yayan ve böylece insan-doğa ya da insan-çevre ilişkilerini etik çerçeveye sokan '*etik yayılmacılığın*' en son ve ileri aşamasıdır.

Stone Ve Çevremerkezci Etik

¹²⁸ Nash, *The Rights ...*, s. 158.

¹²⁹ Tom Regan, *The Case for Animals*, (Berkeley and Los Angeles : University of California Press, 1982).

¹³⁰ Arne Naess, 'The Shallow and the Deep- Range Ecology Movements', *Inquiry*, Number 16, 1973, ss. 95-100.

¹³¹ Arne Naess, *Derin Ekoloji*, (İzmir : Ege Yayıncılık, 1974), s. 12.

Doğa hakları düşüncesine önemli katkılarda bulunmuş ve Amerikan mahkemelerinde ağaçların haklarını savunan raporuyla doğa hakları mücadelesinde önemli bir başvuru kaynağı olmuş çevremerkezci hukukçu Prof. Christopher Stone'a göre; çocuklara, kadınlara, kara derililere, kızilderililere, hatta mahpuslara, akıl hastalarına ve hatta canilere sırasıyla belirli haklar tanınmasından sonra, sıranın ağaçlara ve belki genel olarak doğaya gelmesi, insanlık tarihinin gelişim çizgisinin mantıksal bir sonucudur.¹³² Stone'un, bir madencilik şirketinin etkinliklerine karşı Sierra Kulübü isimli çevreci örgütün açtığı davada mahkemeye sunduğu raporu¹³³ doğal varlıkların hakları konusunda tasarlanmış kapsamlı bir çalışmadır. Bu çalışması ile Stone, doğal varlıkların hakları düşüncesini açıkça savunan ve bu düşüncesini mahkeme dosyalarına taşıyan ilk düşündürüdür.

Nash ve 'Doğa Hakları'

Çevremerkezçiliğin son zamanlardaki en önemli temsilcilerinden birisi olan Roderick F. Nash'ın '*Doğa Hakları*' isimli kitabı, çevremerkezci yaklaşımın ortaya konduğu, geliştirildiği ve mükemmelleştirildiği ciddi yayınlardan birisidir. Nash, '*Doğa Hakları*' kitabında, amacının, ahlakın doğaya karşı insan ilişkilerini de içermesi gerektiği düşüncesinin tarihi ve önemini ortaya koymak olduğunu¹³⁴ belirtmektedir. Nash, insan dışındaki çevreyi de kapsayan doğanın bütünlüğüne haklar tanıyan yaklaşımı savunur. Doğanın parçası olan bireye değil, doğanın bütününe haklar tanıyan yaklaşımıyla Nash, etik yayılmacı geleneğin temsilcisidir. Stone ve Nash dışında da çok sayıda çevremerkezci düşünür saymak olanaklıdır. Ancak, Stone ve Nash'ın ortaya koyduğu düşüncelerden farklı olarak, çevremerkezci düşünceye yeni boyutlar kazandırmış ciddi yaklaşımlar görülmemiştir.

2.d. İnsanmerkezci Olmayan Diğer Yaklaşımlar

İnsanmerkezci, canlımerkezci ya da çevremerkezci etik dışına taşan yeni etik yaklaşım örnekleri de bulunmaktadır. Bunlar arasında en önemlisi, Murray Bookchin'in *Toplumsal Ekoloji* yaklaşımı ve *Eko-feminizm*'dir. Bookchin'e göre, insanın doğayı sömürmesi ve egemenliği altına alması gerektiği yolundaki temel kavrayış, insanın insan üzerindeki egemenliği ve sömürsünden kaynaklanır. Bu kavrayış, erkeğin ataerkil ailede kadını sömürmeye ve egemenlik altına almaya başlamasına kadar dayanır. O zamandan beri, insanlar, giderek yalnızca kaynak, özne yerine nesne olarak görülmektedir. Toplumsal tahakkümle ortaya çıkan hiyerarşiler, sınıflar, mülkiyet biçimleri ve devletçi kurumlar, kavramsal olarak insanlığın doğayla ilişkisine taşındı. Doğa da giderek bir hammadde olarak görülmeye başlandı.¹³⁵ Bookchin'in *toplumsal ekoloji* yaklaşımındaki merkezi kavramlardan birisi olan hiyerarşi, Bookchin'e göre, erkeğin kadın üzerindeki egemenliği ile başlamış, daha sonra sınıf egemenliğine dönüşmüş, günümüzde ise sınıf egemenliği yanında yeni biçimlere de bürünerek ağırlığını arttırmış olarak varlığını sürdürmektedir. Çevresel krizin nedeni olarak doğaya *kaynak* gözü ile bakan yaklaşımı gösteren Bookchin, insanmerkezci yaklaşımı da, tıpkı canlımerkezci ve çevremerkezci yaklaşımlara yönelik görüşlerinde olduğu gibi sert biçimde eleştirmekte ve yargılamaktadır. Bookchin; toplumsal ekolojistler için çevresel bozuklukların kaynağının, akıl dışı, ekoloji karşıtı, temel sorunları parça parça ve tek hedefli reformlarla düzeltilemez olan bir toplum olduğunu belirtir. Bu sorunların köklerinin, doğayı salt üretim ve tüketimde kullanılan *kaynaklar* yığını olarak gören bir dünya görüşünü besleyen hiyerarşik, sınıfsal ve rekabetçi kapitalist sistemde olduğunu göstermeye çalıştığını söyleyen Bookchin; bu toplumsal sistemin özellikle yırtıcı olduğunu iddia eder ve insanın insana tahakkümünün, insanın

¹³² Doğan Ekşişgil, 'Doğa Hakları ve Hukuk' Birikim Dergisi, Aralık 1994, sayı 68-69, s. 108.

¹³³ Ekşişgil, ... , s. 108.

¹³⁴ Nash, *The Rights ...*, s. 4.

¹³⁵ Murray Bookchin, *Ekolojik Bir Topluma Doğru*, (İstanbul : Ayrıntı, 1996), s. 45.

Doğaya egemen olmaya mahkum olduğu bir ideolojiye yansıtılmış olduğunun altını çizer. İnsanmerkezciliği, insanın insana tahakkümünün ortaya çıkarıp beslediğine ilişkin görüşlerini, hiyerarşinin ortaya çıkış süreci ile ispatlamaya çalışan Bookchin¹³⁶; hiyerarşik yapının, insan-insan ilişkilerinde olduğu gibi, insan-doğa ilişkilerine de yansıtıldığını iddia eder.

Merkezci olmayan diğer etik olan '*ekofeminizm*', ekolojik bir devrim yapmak için kadınların potansiyeline dikkat çekmek amacıyla 1974'de ortaya atılmıştır. O zamandan beri, *ekofeminizm*, gelişmekte olan ekonomik, siyasal ve toplumsal teori gibi temel bir çevre felsefesi olma yoluna girmiştir. Ekofeministlere göre, çevre sorunlarının nedeni, erkekmerkezcilik (*androcentrism*) yada kadınmerkezci (*femalecentrism*) olmamaktır.¹³⁷ Bu düşünce temelinde ekofeminizm, doğanın egemenlik altına alınmasının, kadınların egemenlik altına alınmasına bağlı olduğunu ve her iki egemenliğin de ortadan kaldırılması gerektiğini öne sürerek¹³⁸, erkekmerkezcilik karşıtlığı çerçevesinde insanmerkezciliğe de tavır alır. Ekofeminizm, feminist hareketin çevreci ideolojiyle yakınlaşması yada feminist hareketin çevrecileşmesi sürecinde ortaya çıkar. Ekofeminizm, derin ekoloji düşüncesine yakın olmasına karşın, derin ekolojinin erkekmerkezci kimliği aşamadığını ve bu nedenle insanmerkezci bir yaklaşım olduğunu ileri sürer. Derin ekoloji hareketi içinde yer alan Mary Mellor gibi ekofeministler bile, derin ekolojinin erkekmerkezci niteliğini sorgular ve erkekmerkezci olmayan bir derin ekoloji hareketi oluşturma çabası içine girer.¹³⁹ Ekofeminizmin önemli bir özelliği de *vejetaryenlik* (*etyemezlik*) kimliğidir. hayvan eti yemeye karşı çıkan bir tavır olarak *vejetaryenlik*, ekofeminist hareket içinde büyük ölçüde gelişmiştir. Görüldüğü gibi, çevreyi korumanın insanın yararı için ve o ölçüde gerçekleştirilmesi gereğine inanan insanmerkezci etik yanında, diğer canlı varlıkları da etik dizge içine sokan canlımerkezci ve bütün canlı-cansız varlıkları etiğin konusu yapan çevremerkezci etik yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunların yanında, merkezci olmayan yeni yaklaşımlar olarak Toplumsal Ekoloji ve Eko-feminizmden de söz etmek gerekir. Anlaşıldığı üzere çevre etiği, geniş bir literatür çeşitliliğine sahip ve farklı yaklaşımları kapsayacak biçimde gelişmesini sürdürmektedir. Peki bu yaklaşımlar, felsefi düzeyde tartışmalar olarak kalıp yitip giden boş zaman etkinlikleri midir? Yoksa, bu tartışmalar ve etik yaklaşımlar, uygulamaya yansıtılabilmekte, hukuk normlarına dönüşebilmekte midir? İşte bu soruyu, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Türkiye'de yaşanan çevre koruma pratikleri açısından inceleyeceğiz.

3. ÇEVRE ETİĞİ YAKLAŞIMLARI VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

Türkiye'de çeşitli çevre etiği yaklaşımlarının değişik zamanlarda çeşitli ölçülerde etkili olduğunu görmekteyiz. Bu etkileri belirlerken, Siyasal Alanda yaşanan etkiler, Yönetimsel Alanda etkiler, Ekonomik etkiler, Hukuksal Alanda yaşama geçen etkileri ayrı ayrı incelemekte yarar vardır.

3.a. Siyasal Etkiler

Türkiye'de çevrenin bir sorun olmaya başlaması için 1990'lı yılları beklemek gerekmemiştir. Gelişmekte olan bir ülke olmamıza karşın, doğal kaynakların kullanılmasından kaynaklı olarak hava, su ve toprak kirlenmelerinin ortaya çıktığı, düzensiz ve plansız gelişme sonucu kentleşme sorunları, temiz içme suyu temini ve büyük kentlerde hava kirliliği gibi sorunların ortaya çıktığını biliyoruz. Bunlar arasında Ankara'nın hava kirliliği sorunu, 1980'li yıllarda en bilinenleridir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminden bu yana, su kaynaklarının

¹³⁶ Bookchin, *Ekolojik ...*, s. 149.

¹³⁷ Rik Scarce, *Eco-Warriors: Understanding Radical Environmental Movement*, (Chicago :The Noble Press Inc., 1990), s. 39.

¹³⁸ Carol J. Adams, 'Ekofeminizm ve Hayvan Yeme', *Birikim Dergisi*, Ocak 1994:sayı 92-105, s. 92.

¹³⁹ Mary Mellor, *Sınırları Yıkma*, (İstanbul : Ayrintı Yayınları, 1993)

korunması için çeşitli önlemler alınmaya başlamıştır. Mecelle'deki denizler ve nehirlerin korunmasına ilişkin düzenlemeler, bunun örnekleridir. Çevre sorunlarının 1970'li yıllarda dünyanın gündemine hızla yerleşmesi, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de çevre konusunda bilinçlenme ve çeşitli siyasal etkinlikleri beraberinde getirmiştir. Çevreci partilerin kurulması doğrultusundaki ilk belirtiler, 1970'li yılların ilk yarısında, Fransa, İngiltere, Yeni Zelanda ve İsviçre gibi ülkelerde rastlanmıştır. Benzer gelişmelere daha ileri tarihlerde İsveç ve Almanya'da da tanık olduk.1980'lerin ilk yarısında çevreci partilere sahip olan ülkeler arasında Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, İspanya, Finlandiya, İrlanda, İzlanda, İtalya, Japonya, Lüksembourg, Hollanda ve Portekiz sayılabilir.¹⁴⁰ Türkiye'de ise 1980'lerin ikinci yarısında Yeşil parti ismiyle bir çevreci parti kurulmuştur. Özellikle 1987 yılı içinde, bazı çevreci kuruluşların bir siyasal parti halinde örgütlenme doğrultusundaki çabaları yoğunlaşmış ve aralarında Yeşil Barış Çevre Derneği, Türkiye Hava Kirliliğiyle Savaş Derneği de bulunan kuruluşlar, partileşme doğrultusunda çalışmalar başlatmışlardır. 1998 yılında kurularak Yeşiller Partisi adını almış olan bu harekete, çevreci yeşiller, feministler, karşı-militaristler, ateistler ve eşcinseller destek veren kümeler olmuştur¹⁴¹

Türkiye'de çevre sorunlarının siyasete taşınması anlamına gelen partileşme hareketi dışında, çeşitli siyasal örgütlenmeler ve hareketler yoluyla çevrenin siyasallaştırıldığı görülmektedir. Bunlar arasında Gökova Körfezi'nde bir termik santral kurulmasına karşı gelişen tepkiler, Ankara'da Güvenpark'ın otopark yapılmasına karşı ortaya çıkan tepki ve bu tepkiyle ortaya çıkan yeni bir toplumsal hareket olan Çevre Duyarlılığı Grubu, Aliğa termik santrali ve Bergama-Ovacık altın madenine karşı geliştirilen siyasal ve hukuksal mücadeleler, çevrenin siyasallaştırılması örnekleridir. Bunlar dışında 1980'li yılların sonunda çevrecilerle birlikte hareket eden bazı marjinal grupların da Radikal Parti ismiyle örgütlenip siyaset sahnesine çıkmaya hazırlandıkları görülmüş, ancak bu hareket başlamadan dağılmıştır. Siyasal arenada çevreci parti, hareket yada grupların ortaya çıkarak faaliyet göstermesi yanında, mevcut siyasi partilerin de programlarına çevre konusunda düzenlemeler koyarak yada çevreci söylemler takınarak çevreyle ilgilendikleri de görülmektedir. Bu çevre duyarlılığına en iyi örnek 1991 yılında SHP'nin bir Çevre Programı kabul ederek bunu bir broşür biçiminde basıp kamuoyuna sunmasıdır. Siyasal alanda çevreye ilgi 1990'lı yılların başında TBMM'ne de yansımış ve 27 Mayıs 1988 tarihinde, çevre sorunlarını araştırıp çözüm yolları önermek amacıyla bir Çevre Araştırma Komisyonu kurulmuştur. Siyasal alana yansıyan bu çevre duyarlılığı, çevre etiğindeki gelişmelerin ve yaygınlaşmanın etkisi ve pratiğe yansımalarıdır. İnsan dışındaki çevreyi dikkate alma gereksinimi, onu etik ilgi alanımıza almamızdan kaynaklanmaktadır.

3.b. Yönetmel Etkiler

Çevre duyarlılığı ve etiğinde yaşanan gelişmeler, çevre yönetimi ve örgütlenmesinde de yeni gelişmeler yaşanmasına kaynaklık etmiştir. Önceleri çevre konusundan doğrudan sorumlu bir birim yok iken, 1970'li yılların sonundaki gelişmelere koşut olarak çevreden sorumlu bir yönetim birimi oluşturulması gündeme gelmiştir. 1970'li yıllardaki çevre duyarlılığının gelişmesiyle birlikte çevre konusundaki öncelikleri belirlemek ve çevre yönetimini gerçekleştirmek amacıyla 1978 yılında Başbakanlığa bağlı olarak Çevre Müsteşarlığı kuruldu. Çevre konusunda dağıtılmış yetki ve sorumluluklara eşgüdüm yapacak bir birim olarak Çevre Müsteşarlığı'nın kurulması, çevreyi dikkate alan bir yaklaşımın ve etiğin örgütlenme düzeyindeki ilk adımı olarak değerlendirilebilir. 1984 yılında Çevre Genel Müdürlüğü'ne dönüştürülen Müsteşarlık, 1989'da 389 sayılı Yasa Gücünde kararname ile yeniden Çevre Müsteşarlığı biçiminde örgütlendi. Bu durum, 1991 yılına kadar sürecek bir çevre yönetimi örgütlenmesi yaratacaktır. 1988'de kurulan

¹⁴⁰ Ruşen Keleş, 'Çevre ve Siyaset', *İnsan Çevre Toplum*, (Ankara : İmge Kitabevi, 1992), s. 147.

¹⁴¹ Keleş, a.g.e. s.165

Çevre Araştırma Komisyonu'nun önerileri ve Komisyon Başkanı Ali Talip Özdemir ve üye Güneş Gürseler'in çabaları doğrultusunda, çevre konusunda her alanda söz sahibi bir bakanlık olarak 443 sayılı Yasa Gücünde kararname ile Çevre Bakanlığı kurulmuştur. Genel Müdürlükler ve Daire Başkanlıkları biçiminde örgütlenen Çevre Bakanlığı, çevreyi insan yararlanmasına açık olarak gören insanmerkezci etik yaklaşımın terk edilmeye başlaması için güçlü ve etkin bir çevre örgütlenmesi birimi oluşturulması anlamına gelmektedir. Daha sonra ise AKP Hükümeti döneminde 2003 tarihinde Çevre ve Orman bakanlıkları birleştirilmiştir. Çevre ve Orman Bakanlığı; 01.05.2003 tarihinde kabul edilen ve 08.05.2003 tarih ve 25102 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 4856 Sayılı Yasa ile belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde, Çevre ve Orman Bakanlıklarının birleştirilmesi suretiyle kurulmuş bir bakanlıktır.¹⁴² Çevre ve Orman Bakanlığı'nın kuruluş amaçları şunlardır; çevrenin korunması ve iyileştirilmesi, kırsal ve kentsel alanda arazinin ve doğal kaynakların en uygun ve verimli şekilde kullanılması ve korunması, ülkenin doğal bitki ve hayvan varlığı ile doğal zenginliklerinin korunması ve geliştirilmesi, her türlü çevre kirliliğinin önlenmesi, ormanların korunması, geliştirilmesi ve orman alanlarının genişletilmesi, ormanların içinde ve bitişiğinde yaşayan köylülerin kalkındırılması ve bunun için gerekli tedbirlerin alınması, orman ürünlerine olan ihtiyacın karşılanması ve orman ürünleri sanayinin geliştirilmesi şeklinde özetlenebilir.¹⁴³ Çevre ve Orman Bakanlığı yanında, diğer bakanlıkların da çevreyle ilgili yönetsel birimleri ve uygulamaları olmaktadır. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın bitki ve hayvan varlığını koruma ve geliştirme konusundaki birim ve çabalarıyla, insan dışındaki canlı çevrenin korunmasına ilişkin önlemler aldığı ve çalışmalar yaptığı görülmektedir. Bu gelişmeler, uygulamada insanmerkezci yaklaşımların yumuşatıldığı ya da aşılmaya başladığı anlamına gelmektedir. Ayrıca, eski eserlerin korunması, tarihi ve kültürel değerlerin koruma ve kullanım esaslarının belirlenmesi, özel çevre koruma alanları ve bölgeleri ilan etmek yoluyla doğal ve tarihsel güzelliklerin gelecek nesillerin kullanımına olanak verecek biçimde gözetilmesi, çevreye olan yaklaşımlarımızın ya da etik yaklaşımlarımızın değiştiğini gösteren en önemli göstergeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.c. Ekonomik Etkiler

İnsanmerkezci yaklaşımın ilk biçimlerinde doğa, insanın sınırsız yararlanmasına açık ve acımasızca sömürebileceğimiz bir araç konumunda değerlendirilmiştir. Çevrenin bir sorun olarak karşımıza çıkışıyla birlikte, çevre sorunlarının ortadan kaldırılması ve zaman içinde de ortaya çıkmadan önlenmesi konusunda çeşitli teknikler geliştirilmiştir. Bu tekniklerden ilki, Maliyet-Fayda Çözümlemesi olarak bilinir. Klasik ekonomi yaklaşımıyla '*bedava mal*' olan hava, toprak ve su gibi doğal kaynaklar, zaman içinde kullanılamaz hale gelip niteliğini yitirince, '*Dışsallıklar*' isimli bir kavram ile çevre sorunları tarif edilmeye çalışılmıştır. Üretim sürecinin dış çevreye etkisi, olumlu ve olumsuz dışsallık biçiminde iki türlü olmaktadır. Eğer etki, dış çevre için olumlu sonuçlar yaratıyorsa, buna pozitif dışsallık ismi verilmekte, eğer dış çevre için çevre sorunları gibi olumsuz etkiler söz konusu ise de buna negatif dışsallık denmektedir. Bu dışsallıklar, çoğunlukla, onu yaratanlarca değil, toplumca üstlenilmektedir. İlk aşamada, negatif dışsallıkların, bu dışsallığı ortaya çıkaran tarafından karşılanmasını ifade eden Kirleten Öder ilkesi ile ortadan kaldırılması yöntemi benimsenmiştir. Ancak bu yöntem, bazı etkilerin ortadan kaldırılmasındaki güçlük nedeniyle, daha bütüncül bir yöntem olarak Maliyet-fayda Çözümlemesi yöntemi geliştirilmiştir. Eğer, bir etkinliğin faydası, zararından daha çoksa, bu etkinliğe izin verme, değilse izin vermeme yöntemine dayanan bu yaklaşım, birçok etkinin önceden belirlenmesindeki zorluk nedeniyle ve etik yaklaşımlarımızdaki gelişme ve değişme nedeniyle, yerini, Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) yöntemine bırakmıştır. ÇED, faaliyetlerin gerçekleşmeden önce olası etkilerini belirlemeye,

¹⁴² <http://www.cevreorman.gov.tr/>

¹⁴³ <http://www.cevreorman.gov.tr/>

alternatifler üzerinde tartışmaya ve önlemler almaya dönük daha kapsamlı ve önleyici bir yaklaşım olarak, etik yaklaşımlarımızdaki gelişmenin ve bilimsel-teknolojik ilerlemenin sonucu olarak ortaya çıkmış bir yöntemdir.

Ekonomi ve çevre ilişkilerinde yaşanan bu yakınlık ve uyumlulaştırma çabaları, 1987 yılında BM Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nca hazırlanan bir rapor ile daha da ileriye götürülmüş ve 'bugünün gereksinim ve beklentilerini, geleceğin gereksinim ve beklentilerinden ödün vermeksizin karşılamanın yolu' olarak 'sürekli ve dengeli kalkınma' yöntemi önerilmiştir. Bu rapor, *Ortak Geleceğimiz* raporu olarak bir kitap halinde basılarak dünya kamuoyunun gündemine sunulmuş ve oldukça etkili olmuştur. Çevre ve ekonomi arasında bir uyum ve denge sağlamaya dönük bu yaklaşımın, gelecek kuşaklar için bu tercihi yapması nedeniyle insanmerkezci olarak nitelendirilse de raporun içinde türlerin korunması ile bitki ve hayvan varlığının korunması gibi hedefleriyle canlımerkezci etik yaklaşımdan ve bir bütün olarak yerkürenin ekolojik dengesinin korunması söylemiyle çevremerkezci etik yaklaşımdan etkilendiği görülmektedir. Bu yaklaşım, çevre ve ekonomi arasında bir tercih yapmak yerine, bir denge kurmak biçiminde ülkemizdeki çevreci söyleme ve hukuk metinleri ile kalkınma Planlarına da yansımıştır.

3.d. Hukuksal Etkiler

Etik yaklaşımların bir diğer etkisi de hukuk metinlerinde görülebilir. 1980'li yıllara kadar değişik yasalarda düzenlenmiş olan çevre, 1980 sonunda bazı yasalar içinde birleştirilmeye ve yeniden düzenlenmeye başlamıştır.¹⁴⁴ Bu süre, aynı zamanda, etik yaklaşımların normlaşması süreci olarak göze çarpar.

Anayasa

Çevreyle ilgili önemli bir hukuksal düzenleme, Anayasanın 56. maddesi ile insanlara, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının tanınmış olmasıdır. Böylece, ilk kez çevre, bir insan hakkı olarak değerlendirilmektedir. Anayasanın 56. maddesindeki düzenleme şöyledir: 'Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevre hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek, devletin ve vatandaşların ödevidir.' Bu düzenleme ile bireylere 'sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı' tanınmış ve bunu gerçekleştirmek için devlet ve bireylerin sorumlu olduğu belirtilmiştir. Aynı yönde bir düzenleme, 1961 Anayasası'nın 49. maddesi ile yapılmış olup bu düzenlemeye göre, 'devlet, herkesin, beden ve ruh sağlığı içinde yaşamasını sağlamakla ödevlidir.' Ancak 1982 Anayasası, dayanışma hakları olarak isimlendirilen üçüncü kuşak insan hakları listesinden çevre hakkını açıkça tanıyan bir düzenleme öngörmüştür. Ancak bu hak, aynı zamanda bir sorumluluk olarak ortaya çıkmakta ve çevrenin korunması konusunda bireylere sorumluluklar yükleyen bir anayasal düzenleme getirilmiş olmaktadır. Çevreyle ilgili diğer düzenlemeler olarak da kıyıların korunması, orman varlığının korunması, toprağın korunması, sağlıklı ve düzenli kentleşmenin gerçekleştirilmesi gibi düzenlemeleri görme olanağı bulunmaktadır. Bütün bunlar, çevreyi korumak için insanlara getirilmiş kısıtlamalardır. Bu düzenlemelerden birisi, orman varlığının korunmasını devletin bir görevi olarak öngören 169. maddedir. 168. madde de doğal servet ve kaynakların devletin hüküm ve tasarrufunda olduğunu belirterek bunların kamu malı sayıldığını ortaya koymuştur. Anayasanın 23. maddesi, yerleşme ve seyahat özgürlüğü ile ilgiliyen, bu hakkın 2. maddede sayılan durumlarda yasayla sınırlanabileceği öngörülmüştür. Bu nedenle, yerleşme ve seyahat özgürlüğüyle ilgili sınırlamalar, ancak 'sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek' amacıyla yapılabilecektir. Bu madde, çevrenin korunması için yerleşme ve seyahat özgürlüğüne getirilmiş bir sınırlamadır. Ayrıca, Anayasanın 35. maddesi de mülkiyet ve miras hakkının kamu yararı amacıyla sınırlanabileceği ve

¹⁴⁴

Ruşen Keleş ve Birol Ertan, *Çevre Hukukuna Giriş*, (Ankara : İmge Kitabevi, 2002), s. 199.

kullanılmasının toplum yararına aykırı olamayacağını öngörmüştür. Bu hüküm, çevrenin korunması ve geliştirilmesi amacıyla kamu yararına olarak temel hakların sınırlanabileceği anlamına gelmektedir.

Çevreyle ilgili diğer bir Anayasa maddesi, kıyıların korunmasıyla ilgili 43. maddedir. Kıyıların devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğunu belirten 43. maddeye göre; ‘deniz, göl ve akarsu kıyılarıyla deniz ve göllerin kıyılarını çevreleyen sahil şeritlerinden yararlanmada öncelikle kamu yararı gözetilir.’ Anayasa Mahkemesi, bu maddeye dayanarak 3086 sayılı Kıyı Yasası’nı iptal etmiştir.¹⁴⁵ Kıyılardan yararlanmada kamu yararı ölçütünü getirmesi ve (uygulamada tersi durumlar yaşansa da) kıyı şeritlerini özel iyeliğe kapatması açısından 43. madde, çevreyle ilgili önemli bir Anayasa hükmü olarak değerlendirilir.¹⁴⁶ Toprak mülkiyetiyle ilgili 43. madde de devlete, toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve geliştirmek, erozyonla kaybedilmesini engellemek amacıyla gerekli önlemleri almak sorumluluğu yüklemiştir. Ayrıca, tarım arazileri ile çayır ve meraların amaç dışı kullanılmasının önlenmesiyle ilgili 45. madde de devlete bu alanların korunması görevini vermiştir. Devletin ve kamu tüzel kişilerine, kamu yararının gerektirdiği durumlarda kamulaştırma yapabilme yetkisi veren 46. madde de çevreyle ilgili bir düzenlemedir. Tarihsel, kültürel ve doğal varlıkların korunmasıyla ilgili 63. madde de çevreyle ilgili diğer bir anayasal kısıtlama örneğidir. Görüldüğü gibi, 56. maddesiyle doğrudan çevre hakkıyla ilgili bir düzenleme getiren Türkiye Anayasası, çevreyle ilgili diğer maddeleriyle de çevrenin korunması ve geliştirilmesi konusunda devlete ve bireylere önemli kısıtlamalar getirmiştir.

Çevre Yasası

Çevreyle doğrudan ilgili olarak çıkarılan ilk yasa olan 2872 sayılı Çevre Yasası’nın amacı; bütün vatandaşların ortak varlığı olan çevrenin korunması, iyileştirilmesi, doğal kaynakların en uygun biçimde kullanılması ve korunması; su, toprak ve hava kirlenmesinin önlenmesi; ülkenin bitki ve hayvan varlığı ile doğal ve tarihsel zenginliklerin korunarak bugünkü ve gelecek kuşakların sağlık, uygarlık ve yaşam düzeyinin geliştirilmesi ve güvence altına alınması için yapılacak düzenlemeleri ve alınacak önlemleri belirli hukuki ve teknik esaslara göre düzenlemektir. Bu amaçla yapılacak düzenlemeler ve alınacak önlemler ise, aynı amaç maddesinde belirtildiği üzere, ‘*ekonomik ve toplumsal kalkınma erekleriyle uyumlu*’ olmalıdır. Bu düzenlemesiyle Çevre Yasası, çevre ve ekonomi arasında bir uyum kurmak yerine, çevreyi ekonomik gelişmenin önündeki bir engel olarak görmüştür. Bu hedef, insanmerkezci etik yaklaşımın terk edilemediğini gösteren en önemli örnektir. Çevre Yasası, çevre korumayla ilgili birçok düzenlemeyi yönetmeliklere bırakan tavrıyla ‘*çerçeve yasa*’ niteliğindedir. Birçok düzenleme, genel ilkeler belirlenerek Yönetmeliklerle düzenlemeye bırakılmıştır. Bu durum, gelişmelere uyum sağlama açısından verimli görünse de, CED Yönetmeliği’nde olduğu gibi, Yönetmeliklerin uzun süre çıkarılamaması ile zaman zaman olumsuz yönde değişikliklere uğraması ve idareye geniş takdir yetkisi bırakması nedeniyle sakıncalar taşımaktadır. Son zamanlarda Çevre Yasası’nın değiştirilmesi konusunda birçok kez girişimde bulunulmasına karşın, bazı maddelerde yapılan değişiklikler dışında Yasanın özünü koruduğu görülmektedir. Bugünlerde de TBMM’de Çevre Yasası’nı değiştirmeye dönük bir girişim bulunmaktadır. Çevre Yasası’nın ‘*ekonomik kalkınma hedefleriyle uyumlu olarak çevre koruma*’ tavrı, insanmerkezci etik yaklaşımın terk edilmediğini göstermektedir. Bu tavır, ‘*ya çevre ya ekonomi*’ söyleminden yola çıkarak çevrenin, ekonomik kalkınmaya engel olmayacak ölçüde korunması gereğine inandığı ve önceliği insanların ekonomik ve maddi çıkarlarından yana olarak benimsediği için ‘*sıkı insanmerkezci*’ etik yaklaşımın iyi bir örneğidir.

Diğer Düzenlemeler

¹⁴⁵ Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikası* (Ankara, İmge Kitabevi, 2003), s. 701.

¹⁴⁶ Ruşen Keleş, *Kentleşme ...* s. 697

Yukarıda sözünü ettiğimiz Anayasal hükümler ve Çevre Yasası yanında, iç hukukta etkili olan ve çevre konusunda çeşitli hükümler içeren birçok yasa, yasa gücünde kararname, tüzük, yönetmelik, genelge, tebliğ ve iç hukuk açısından yasa gücünde olan uluslararası sözleşmeler bulunmaktadır. 1983 sonrasında çevreyle ilgili bazı yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu yasaların bir kısmı doğal çevre değerleri, bir kısmı da yapay çevreyle ilgili düzenlemeleri kapsamaktadır. Bunları kabul ediliş tarihlerine göre incelersek, ilk yasa, 23 Temmuz 1983 tarih ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası'dır. Bu yasa ile Çevre Yasası ile boş bırakılmış bulunan kültürel çevre alanının doldurulduğu, kültürel ve doğal çevresel değerlere hukuksal güvenceler kazandırıldığı görülür. Bu çerçevede, insan dışındaki varlıkların korunması ve kullanımına ilişkin bir normlaştırma çabası olarak insanmerkezci etiğin sınırlarını aşan bir etik yaklaşımdan beslenmektedir. Çevreyle ilgili diğer yasa, 2873 sayılı Milli Parklar Yasası'dır. Yasanın amacı, ülkemizdeki ulusal ve uluslararası değere sahip milli park doğa parkı, doğa anıtı ve doğa koruma alanlarının belirlenmesi, nitelik ve yapıları bozulmadan korunması, geliştirilmesi ve yönetilmesine ilişkin kural ve ilkelerin saptanmasıdır. Bu yasa ile doğal yaşam ortamları olan sulak alanlar ve milli park statüsündeki alanların korunması ve bozulmadan kullanılması hedeflenmiştir. Ne var ki, sulak alanlar başta olmak üzere korunması gereken birçok alanın koruma dışında bırakılmış olması, Yasanın uygulamaya tam anlamıyla geçirilemediğini göstermektedir. Yine de doğal varlıkların korunma gereğinin duyulması, çevremerkezci etiğin ilgi alanına giren bir konu olarak değerlendirilebilir. 1984 yılında ise 3086 tarihli Kıyı Yasası benimsenmiş ve bu yasa ile kıyıların devletin hüküm ve tasarrufunda bulunduğu, herkesin eşit ve serbest olarak kullanılmasına açık olduğu öngörülmüştür. Yasa ile kıyılardan yararlanmada öncelikle kamu yararının gözetileceği de öngörülmektedir. Kıyı Yasası ve bazı maddeleri birçok kez Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilmiş, 3830 sayılı son Kıyı Yasası çıkarılarak kıyılardan yararlanma, kamu yararı açısından yeniden düzenlenmiştir. İmar Yasası ve İmar Affi yasalarında da yapıli çevreyle ilgili düzenlemeler bulmak olanağı vardır. Bu yasalar dışında 618 sayılı Limanlar Yasası, 831 sayılı Sular Yasası, 3167 sayılı Kara Avcılığı Yasası, 167 sayılı Yeraltı Suları Yasası gibi birçok yasa, çevreyle doğrudan ya da dolaylı hükümler getirerek çevre sorunlarının önlenmesi ve çevrenin geliştirilmesine yönelik çeşitli düzenlemeler içermektedir. İnsanın yararına olarak bile olsa insan dışındaki çevrenin koruma ve kullanılmasının düzenlenmesi, ekolojik dengenin gözetilmesi ile av ve yaban hayatını düzenleyen Kara Avcılığı Yasası'nda bazı canlı türlerinin korunmasının amaçlanması, hukuka canlımerkezci ve çevremerkezci etik yaklaşımların yansımış biçimleri olarak değerlendirilmelidir.

Yasal düzenlemeler yanında, yasa gücünde kararnameler ile de çevreyle ilgili önemli düzenlemeler getirilebilmektedir. Bu kararnamelere, Çevre Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında 1991 tarihli 443 sayılı Yasa Gücünde Kararname örnek olarak gösterilebilir. Bütün bu düzenlemelere baktığımızda, canlımerkeci ya da çevremerkezci etik yaklaşımın mevzuatımıza tam olarak yansımadığı açıkça görülür. Ancak, yasaların bazı düzenlemeleri arasında, insanın yararlanması ve menfaatini aşan düzenlemelere de sıkça rastlamaktayız. Bu düzenlemeler, etik yayılcılığın normlaşmış somut biçimleri olarak değerlendirilmelidir. Canlımerkezci yaklaşımın ürünü olarak ortaya çıkan ilk doğrudan düzenleme ise TBMM'de Komisyonlarda yıllarca bekletildiği halde bir türlü yasalasamayan Hayvanları Koruma Kanunu Taslağı'dır. Bu taslak ile hayvanların, özellikle bazı evcil hayvanların bir takım hakları kanun tarafından garanti altına alınmaya çalışılmaktadır. Bu düzenlemenin TBMM önüne getirilmesi bile, canlımerkezci etiğin normlaşma aşamasına geldiğinin en önemli kanıtlarından birisini oluşturmaktadır.

SONUÇ

Etik yaklaşımlarımız, bizim dışımızdaki canlı ve cansız varlıklar ile doğayla ilişkilerimizi düzenleyen en önemli öğelerden birisidir. Çevre ile ilişkilerimizi, ister siyasal ister yönetsel ve isterse de hukuksal olsun, etik yaklaşımlarımız ve değerlerimiz belirler. Dünyada son 20-30 yılda

ortaya çıkan yeni etik yaklaşımlar ve çevre etiği yaklaşımları, insan ve çevre ilişkilerinin nasıl düzenleneceği ve yoluna sokulacağı konusunda önemli ve somut düşünceler geliştirmiş ve öneriler sunmuştur. Bu etik yaklaşımları göz önüne alarak, ülkemizde hala insanmerkezciliği aşamayan etik yaklaşımlar ve değerlerin, siyasal, yönetsel ve hukuksal pratikte önemli ilerlemeler yaratamadığı görülmektedir. Türkiye bölümümüzün daha dar kalmasının nedeni de ülkemizde etik yaklaşımların getirdiği yeni uygulamalar ve hukuksal düzenlemelerin yokluğuyla doğrudan ilgilidir. Etik yaklaşımlar, insan türü olarak çevre ile olan ilişkilerimizi belirleyen ve düzenleyen ilkelerdir. Bu ilkelerin, çevre ile olan ilişkilerimizi yeniden kurmak ve tarif etmekteki etkileri sorgulanamaz. İnsan ve çevre ilişkilerini yeniden kurgulamak zorunluluğu, etik yaklaşımların da değişmesi ve etkilerinin hukuk sistemi içinde normlaşmasıyla bağlantılıdır. Bu çerçevede, düşündüklerimiz ve davranışlarımızı belirleyen etik yaklaşımlarımız, yarınlarda nasıl yaşayacağımızı ve yarınlarımızı da belirleyecektir. Çevre konusunda yeni yaklaşımlar ve hukuksal düzenlemelerin, bu yeni etik yaklaşımları içermesi ve onlardan etkilenmesi beklenir ki, ülkemizde de bu yeni gelişmelerin bilinmesi, yeni uygulama alanlarının yaratılmasına katkıda bulunacaktır.